

Zarząd Miejski w Białymstoku

Wydział Organizacyjny

Monografia Białegordku
- z wstępem Artura Sulimierskiego

S.d.

64

BIALYSTOK

Białystok, błędnie Białostok, ross. Biełostok, m. pow. gub grodzieńskiej, leży pod 53° 8' szerok. geogr. i 40° 49' dług. wschod. o 74 wiorsty na połudn. zach. od Grodna, nad rzeką Białą, dopływem Supraśli, 78 wiorst od Grajewa, 120 od Brześcia, stacja dr. żel. warsz. petersb., na przestrzeni Warszawa - Wilno, między Łapami a Czarną Wsią, o 163 w. od Warszawy, 882 w. od Petersburga. B. zbudowany był nad rzeczką Białą przez Giedymina w r. 1320 Jan Kazimierz nadał go jako wieś wraz z drobnymi innymi Stefanowi Czarnieckiemu, po zgonie którego przeszedł w drodze sukcesyj do wnuka jego po córce, to jest do Klemensa Branickiego. Branicki w połowie XVIII wieku obrał tu swoją rezydencją, odbudował pałac i wś zamienił w m. Niegdyś rezydencja ta musiała być bardzo świetną. Plany pałacu i ogrodów dotąd przechowują się w Luwrze w Paryżu w oddziale architektonicznym. Dziś pozostał jeszcze główny gmach piętrowy, z wysokimi w kształcie podkowy, przerobiony do niepoznania, wjazd przez bramę piętrową, murowaną i przez dwa dziedzińce; obok murowane piętrowe oficyny, dawna oranżeria i t.p.; z tyłu rozciąga się niegdyś świetny i duży ogród z prastarami drzewami, stawami, zrujnowanymi mostami, altanami i t.d. Łączył się dawniej z bogatym zwierzyńcem, a dzisiejszy las, pozostały po zwierzyńcu, obecnie jeszcze stanowi ulubiony cel wycieczek. Było to jedno z najporządniejszych miast Polski i byłego województwa podlaskiego; z powodu wspaniałego pałacu, rozkosznych, ogrodów, wielkich i pięknych domów, zwane Wessalem podlaskim. Do rzędu miast wyniesiony został B. w r. 1749 przez Augusta III na skutek wstawiennictwa Branickich; w wieku zaś XIV jako wś należał od Wiesiołowskich. Po śmierci Branickiego pozostała wdowa bezdzietna. Sukcesorowie Branickiego Jan Feliks hr. Potoccy i Maryanna z Potockich hr. Mostowska w r. 1802 sprzedali dobra białostockie, to jest B. z pałacem i 5 wiosek królowi pruskiemu za 270,970 talarów; że zaś wdowa Branicka miała dożywocie więc król pruski dopiero po jej śmierci mógł wejść w posiadanie dóbr. Stało się jednak, że Branicka przeżyła rządy pruskie, trwające od r. 1794 do 1807 i w czasie których B. był miastem kameralnem. Po jej śmierci wspomniani wyżej sukcesorowie, za zgodą króla pruskiego sprzedali za tę samą sumę dobra B. cesarowi Aleksandrowi I w r. 1809. Ponieważ jednak na dobrach tych hetman Branicki uczynił dla różnych instytucyj i osób zapisy, a w ich liczbie na fundusz edukacyjny talarów 51.777, duchowny tal. 30.844, ziemi bielskiej 15.591 etc., przeto po straceniu takowych z procentami otrzymali tal. 97.321. Od pokoju tylżyckiego przyłączony do Rosji B. do r. 1842 był miastem obwodowym, a dotąd powiatowym. Pamiętny także długą chorobą Augusta II i nadniszczony pożarem w r. 1753 /Echard'a Dykcyonarz z r. 1782/. Kiedy Aleksan-

der I przejeżdżał przez Białystok, miejscowość ta mu się podobała, iż ją na letnią rezydencją przeznaczył, asygnując zarazem na dobre zaprawy rs. 2.000. Wyznaczona w tym celu komisya zanadto uprzątała wszystkie cenne ruchomości i zabytki, tak, że cesarz uwiadomiony o takim ~~nie~~ spełnieniu swej woli, wyznaczył inną komisję. Ale i teraz nie odbyło się bez nadużyć. Pomiędzy innymi faktami przytaczają, że np. wielką, kosztowną zasłonę teatralną, z powodu niemożności przetransportowania, pocięto na 4 części i sprzedano przez żydów do Anglii. Posuwano posągi, powyrywano posadzki. W końcu zdjęto dach miedziany, zastąpiono go żelaznym, odmiennego płaskiego kształtu, podczas tej zmiany dworzec przez całą zimę stał bez dachu. Kiedy cesarz powtórnie zjechał do B. w celu zamieszkania pałacu, zastał wszystkie tak zrujnowane, że pierwotnej myśli swej zaniechać musiał. Za czasów hetmańskich gospodarstwo B. prowadzone było bardzo umiejętnie i korzystnie i pomimo całej wystawności, rozchód był zawsze z dochodem w zgodzie. Pozostałe, systematycznie i bardzo porządnie prowadzone rejestra gospodarskie wymownie o tem świadczą. W okolicach B. istniały różne piękne ogrody z altankami i pałacykami np: na Wysokim Stoczku, w Bażantarni, w Pstrągarni, gdzie pstrągi i bażanty dla pańskiego stołu i na sprzedaż dla zysku hodowano. W Choroszczy o 2 mile na zachód od B. nad Narwią, stał piękny pałacyk w stylu 14 rococo zbudowany, wodą oblany, wśród wielkiego parku stawów, kanałów i wysp; dwa małe pawilony piętrowe i dwie także oficyny wielkich rozmiarów przeznaczone były dla gości, służby i dla ogromnej kuchni, gdzie między innymi, istniał komin rozmiarów olbrzymich dla pieczenia całych wołów. Przez B. przepływa rzeczka Biała, formująca w środku miasta dosyć duży staw. Ponieważ fabryki po większej części leżą nad tą rzeką i odchody do niej wpuszczają, jest ona wte dy nadzwyczaj błotnista i smrodliwa. Ulice dawniejsze zabudowane są dosyć porządnie, kamienicami parterowymi i piętrowymi, mianowicie: Warszawska, Lipowa, Niemiecka; rynek w środku z bazarem i wieżą zegarową, wybudowaną przez hetmanową. Pokażniejszymi ulicami jeszcze są: Wasilkowska, Klejndorf nad stawem, gdzie mieszkali dawniej czescy muzykańcy hetmańscy. Nowowznoszące się ulice są ciasne, krzywe, cuchnące; domki lub fabryczki drewniane stawiają się bez planu i porządku, jak się komu podoba. Główne budynki oprócz dworca hetmańskiego; dom sierot, tak zwany prijut, dawniej mieszkania oficjalistów hetmańskich; dom zajezdny do Potockich w rodzaju pałacyku w Choroszczy, przy ul. Niemieckiej. Parafialny Kościół katolickie Wniebowzięcia N.M.P. założony w r. 1584 przez marszałka Piotra Wiesiołowskiego. Kaplice w instytucie panien i na cmentarzu. /Parafia katolicka dekanatu białostockiego ma dusz 12180; Filia w Supraślu, dawniej w Jano-

polu. Dekanat białostocki dyecezyi wileńskiej ma parafii 15: B., Goniądz, Jasionówka, Trzcianne, Dolistów, Knyszyn, Turoń, Choroszcz Giełczyn, Juchnowicze, Kalinówka, Niewodnica, Dobrzyniew, Suraż, Zabłudów; wiernych 70.118/ Ratusz wyniesiony na 564 stopy nad poziom morza kościół ma 458 stóp. / Parafia ewang. B. obejmuje powiaty: białostocki, bielski, Sokólski: dusz 3315 /r.1857/; kościół prawosławny 1, 2 synagogi, żydowskich domów modlitwy i szkół 16 / Z innych zabudowań wyróżniają się jeszcze: odwach i bazar. Domów zajezanych, brudnych, podrzędnych wielka ilość. Większych rozmiarów są: Grand-Hotel ~~szkół~~ ~~szkół~~ i Hotel Europejski, koszary, szpitale: wojenny, powiatowy, żydowski, bank wzajemnego kredytu, filia banku handlowego wileńskiego i tp. Fabryk różnych kortów w mieście i na przedmieściach znacznej liczby i okolicy 16 mianowicie kortownie: Ribbert i Jakoby /250 robotników/, Gommichau 380, F.H.Philipp 150, C.H.Philipp 150, F.T.Tomifiejew 200, C.Sewerin 48, F.Richter, H.Pinagel, C.Krause; Badle et Siegier 150; przędzalnie i tkalnie: A.Surazki, A.Słonimski, S.Jesionowski; E.Kramm; fabryka kapeluszy od r.1876 Braimek et Voss. W roku 1878 1 stycznia w B. liczone ogółem 34506 dusz mianowicie mężczyzn 19009, kobiet 15497, w tej liczbie ludności niestałej i wojska: płci męskiej 3680, żeńskiej 1445 /wojska 950/. Podług wyznań: prawosław. 5185 / m.3014, k.2171/, katol.3084 /m.1674, k.1414, ewang.5560 /m.3054, k.2506/, izrael.20365 /m.10961, k.9404/, mahomet. 312 /m.306, k.6/. Co do przemysłu i handlu w obecnym czasie dodać jeszcze wypada, że po wsiach okolicznych wszędzie fabrykują surowe korty, ~~nie~~ choć na 1-4 krosnych, oddając surowy wybór do dalszej przeróbki w mieście. Obrót handlowy B. i jego okolic w ciągu jednego półrocza wynosił: koleją warszawską-petersb. wywóz 2.146.800 pud., wartości rs. 28.174.600; przywóz 4664200 pud., wartości rs.14.613.300; zatem traci B. przerabiając surowe materiały: pud.2.517.400 pozostałe zaś 2.146.800 pud. nabierają przez przeróbkę większej wartości o rs. 13.561.300, czyli, że w ciągu całego roku B. zyskuje rubli 27.122.600 Obrót koleją grajewsko-brzeską w przybliżeniu o połowę mniejszy. Zakłady naukowe: szkoła realna: uczniów do 200, instytut: uczennic 125. Dla zestawienia i porównania podajemy / podług Siemieniowa/ cyfry w roku 1860: mieszkańców 16544 / w tej liczbie mężczyzn 8146/: kupców 386, mieszczan 12.544, rzemieślników cechowych 1680; podług wyznań: prawosł.643, katol.3887, ewang.713, izraelitów 1288, mahomet. 13. W tymże r.1860 było: cerkwi prawosł.1, ~~kościół~~ kościół katolicki 1 i 3 kaplice, kościół ewang.1, synagogi 2, domów modlitwy i szkół izrael./chederów/ 16; domów 819/181m murowanych/, sklepów 164,

Jego wyrabia 60.000 wiader piwa bawarskiego przedniego gatunku

4

szpital miejski, więzienie, gimnazjum / 4 klasy podzielone na dwa oddziały/, instytut córek szlacheckich i szkoła żydowska. W r. 1860 dochody miejskie wynosiły 10.609 rs. Wedle sprawozdań na tenże rok 1860 w mieście znajdowało się fabryk sukniennych 43, w których wyrobiono sukna za rs. 32.775; przedzalni bawełny 2, wartość produkcji rs. 201.620; wytapialni łożu 2; w p. rs. 4942; garbarnia I w.p. rs. 12425; browar małych rozmiarów I, olejarnie 2 i mydlarnie 3. Robotników w tych zakładach pracowało około 500: rzemieślników 741 / 417 majstr. / Wogóle B. pod względem handlowym ma znaczenie ważne. Kupcy prowadzą handel zbożem, drzewem i wyrobami przemysłu rękodzielniczego; targi odbywają się 2 razy w tygodniu, jarmark 24 czerwca, na który dowożą wyłącznie płody i wyroby wiejskie, przypędzają konie i bydło. Białystek, łączył się niegdyś z Warszawą traktem pocztowym 26 mil długim: Złotoryja, Tykocin, Mężemina, Zambrów, Ostrów, Budy, Wyszaków, Serock, Nowydwór, Jabłonna. B. przyłączony do Rosyji od pokoju gylzyciego, tworzył tak zwany obwód B. rozdzielony w r. 1808 na 4 powiaty: B., bielski, sokólski i drohiczyński i istniał do r. 1842, w którym wcielono go do gub. grodzieńskiej i B. został miastem powiatowym. Białostocki powiat w zachodniej części gub. grodzieńskiej zajmuje przestrzeni 50 mil. czyli 2427 wiorst kw. / Siemienow; 2552 wiorst kw. Strelbicki /, a wedle danych urzędowych na rok 1878 / Pamiatnaja książka grod. guber. 264791 dzies. kw. w tej liczbie 14633 własności rządowej i 49456 lasów. Wedle tychże danych urzędowych ludność 126400 dusz t.j. 50 na 1 wiorst kw. Fabryk sukna 4, wartość produkcji 46126 rs; kortów 23 produkcyjnych za 1363950 rs; sukna i kortów 44, produkcyjnych za 1768316^{1/2} rs. wyrobów wełnianych 10, produkcyjnych za 445530 rs; kapeluszy I, produkujących za 36000; flaneli 6, produkujących za 37800 rs; przedzalnie 2, produkujących za 8700 rs; tytoniu 2, produkujących 26200 rs; wódek II, produkujących za 117000 rs.; farbiarni 4, produkujących za 45000 rs, mydlarni iswiec 2, produkujących za 15491 rs.; garbarni 6, produkujących za 5932 rs; hut szklan. I produkująca za 25.000 rs.; cegielni 9, produkujących za 15000 rs.; gisernią I, produkująca za 48763 rs. Miejscowości fabryczne: B. Supraśl, Michałowo, Gródek, Choroszcz, Dojlidy, Królowy Most, Skorupy, Nowosiołki, Żółtki, Krzywa, Topole, Wasilków. Najstarszą kortownią jest zakład w Topolach Łuszczynskich, istnieje bowiem od roku 1826; następnie kortownia Oskragiełłów Moesów w Choroszczy z r. 1846. W pobliżu Choroszczy w Nowosiołkach prowadzi p. Alfred Oskragiełło Moes wysoko postępowe gospodarstwo. Browar jego wyrabia 60.000 wiader piwa bawarskiego przedniego gatunku

rocznie. Drugi browar parowy jest w Dojlidach; trzeci małożnaczący w B. Powiat B. dzieli się na trzy stany: Zabłudowo, Starosielce, Goniądz i II gmin. W r. 1857 liczyło się tu 10 gmin wiejskich; 216 wsi, 12408 włościan mężczyzn, 98 obywateli ziemskich, izraelitów 16232, synagog 10, domów modlitwy 24; mahomet. 56, ewang. 2381. O osadnikach Niemcach w powiecie B. dosyć szczegółowo wspomina Klaus w dziele rosyjskim pśt. "Nasze Kolonie" Petersburg 1869. Powiat B. ma ze wszystkich powiatów guberni grodzieńskiej najmniej miejscowości zaludnionych, bo tylko 477, ale gęstość jego zaludnienia wyższa aniżeli powiatu słonimskiego, który ma miejsc zaludnionych 1035. Wszystkie parafie katol. pow. białostockiego tworzą jeden dek. tegoż nazwiska, /ob. wyżej/; prawosławny zaś dek. białostocki ma II parafii, wiernych liczy 11,025 /rok 1857/. Powierzchnia powiatu B. cała prawie równa i niska, szczególnie południowa. Rzeki Narew i Biebrza odgraniczają całą zachodnią część powiatu od Królestwa Polskiego. Narew toczy swe nurty wśród łąk rozległych, niskich i błotnistych; w granicach powiatu nie nadaje się do żeglugi statków, przystępna jednak dla promów i tratw. Z dopływów jej najważniejsza jest Supraśl, rzeka spławna, mająca w obrębie powiatu do 15 sążni szerokości i przejmująca także dopływy rzek: Białą, Płaską i Niewodysze. Dla powiatu nierównie ważniejszą pod względem handlowym jest rzeka Biebrza, z dopływem swoim z prawej strony, Nettą; odtąd jest już spławna w ciągu całego lata. Z przystani pod Goniądzem wychodzi głównie zboże. Do Biebrzy wpadają liczne rzeczki, ale bez znaczenia. Z jezior w powiecie najwydatniejsze: Augustowskie czyli Czechowskie w pobliżu Knyszyna i Nersel pomiędzy wsiami Koźnie i Białobrzeskie /do 20 wiorst dług., 2-3 w. szer./ Błota i moczary ciągną się wzdłuż rzeki na jesień zalane wodą, latem zaś można je przejść, oprócz zakątka przy ujściu Narwi i Biebrzy, prawie całkiem niezaludnionego. Część północno zachodnia pomiędzy Narwią i Biebrzą zwano dawniej "trakiem zatykockim". Gleba żytua, kamienista ale urodzajna: powiat przyczyna droga żelazna warszawsko-petersburska. Dla zestawienia i porównania przytoczymy cyfry z roku 1860 podług Siemienowa: W tym roku powiat liczył ~~75~~ 75135 dusz płci obojga z wyjątkiem miasta B. / W tej liczbie: szlachty 3057, włościan skarbowych 31069 kolonistów 34, innych rolników 27.000; na 1 mile kw. wraz z miastem 1833 mieszkańców. Powiat pod względem policyjnym dzielił się na dwa stany. Pod względem wyznań było: prawosł. 10321, katolików 58387 ewangelików 2846, izraelitów 3527, mahomet. 44, cerkwi prawosł. 8, klasztor męski I a w nim zakonników 5, kościoł. katolickich II, synagogi 3 i żydowskich domów modlitwy 6. Ludność, oprócz miasta powiat. zamieszkiwała w m. nadetatowych: Goniądzu, Knyszynie i Surażu w 216 wsiach prywatnych i 276 skarbowych Miasteczek w pow.

7 / Gródek, Zabłudów, Trzecianna, Choroszcza, Jasinówka, Supraśl, Janopol. / Roli ornej w powiecie 122256 dziesięcin; średnio na rok wysiewa się żyta 26229 czetw., pszenicy 1000 czetw., jęczmienia 5447, owsa 8046 i kartofli 118659; zbiór zaś wynosi żyta do 131140 czetw., pszenicy do 6000, jęczmienia do 21000, owsa 32184 i kartofli 1067931 czetw. Zboża jest pod dostatkiem, nie tylko na żywność ale i do gorzelni. Łąki uważane są za najlepsze w całej guberni, szczególnie też wyborne są łąki nadbiebrzańskie na zachód od Goniądza do ujścia nad rzeczkami: Łosośną, Płaską, Orlanką, Brzozówką i t.d. Włościanie skarbowi użytkowali z 22304 dz. ziemi t.j. po 2 dzies. na głowę /płci męskiej/. W r. 1860 liczone w powiecie 5700 koni, 28000 sztuk bydła rogatego, 17900 owiec ordynar., 26451 cienkowieźnistych, 18.200 sztuk trzody chlewnej. Lasy obejmowały 61962 dzies. / 40687 dzies. budulcu z tych do dóbr państwa należało 16090 dzies.; budulec spławiają do Królestwa Polskiego rzekami Narwią i Biebrzą. Przemysł leśny dosyć jest rozwinięty wśród wieśniaków, ale nie stanowi głównych ich zajęć. W r. 1860 liczone w powiecie 21 fabryk sukna i kortów, 16 gorzelni, 9 browarów, 2 fabryki terpentyny, 8 cegielni, 25 garncarni, 1 przędzalnia bawełny, 1 płócienek, 1 farbiarnia, 1 fabryka powróźnicza i lin, 2 garbarnie. Same fabryki sukienne wyprodukowały sukna, flaneli i kortów za 1.864.116 rs; co do wyboru sukna najwięcej zasługuje na uwagę Supraśl, który sam jeden wyprodukował tych towarów za 1483816 rs; dalej Michałów /154000/, Dobrzyniew /105000 rs./ i inne. Handel powiatu koncentruje się głównie w m.B., dokąd włościanie zwożą swoje płody i wyroby.

/ z rękopisu Artura Sulimierskiego /.

Jednostka zawiera kart

Słownie szesnast

.....
Podpis

[Handwritten signature]